

ФЕНОМЕН СРЕЊНОГ ПРЕСТУПНИКА: НИЈЕ КОД НАС*

*Ана Јевтић** и Јован Мирић*
Филозофски факултет, Београд

Апстракт. Дечје атрибуције емоција моралном преступнику значајан су предмет проучавања у психологији моралног и емоционалног развоја, нарочито због тзв. феномена срењног преступника, ФСП, који означава појаву да деца преступнику, описаном у причама, приписују позитивне емоције. У две студије које смо спровели (по 20 деце у првој и по 10 деце од 5, 7 и 9 година у другој студији) проверавали смо могући утицај страха од санкција и врсте преступа (крађа и телесно повређивање) на атрибуцију емоција. Деца су задаване приче са описима преступа и од њих је тражено да кажу како се преступник осећа. Страх од санкција се није показао као чинилац који прави значајну разлику у атрибуцијама, а врста преступа јесте – негативније емоције се приписују за телесну повреду него за крађу. Позитивне емоције се у 84% случајева објашњавају ситуационо-инструментално, док се за негативне емоције у 63,5% случајева дају морална објашњења. Девојчице приписују више позитивних емоција (61%) него дечаки (39%). Међутим, најзначајнији налаз до кога смо дошли јесте да код нас назрастима које смо обухватили истраживањем није нађен ФСП, иако је он редовно регистрован у страним истраживањима. Овај налаз доводи у питање општост овог феномена и указује на значај васпитања и, шире, културе, у дечјим атрибуцијама емоција моралном преступнику.
Кључне речи: врста преступа, атрибуција емоција, страх од санкција, васпитање, култура.

Истраживачко поље дечјих атрибуција емоција моралним преступницима нашло се на пресеку психологије емоционалног и психологије моралног развоја. Једна од најинтересантнијих појава уочених у већини

* Овај рад је лекторисао Момир Ђоковић.

** E-mail: anajevtic@rocketmail.com

истраживања у овом пољу добила је сликовит назив феномен срећног преступника, ФСП (*happy victimizer phenomenon*, HVP). Појава је најпре успут забележена у неколико истраживања (Arsenio, 1988; Barden *et al.*, 1980), а први пут се нашла као једини предмет проучавања у студији Гертруде Нунер-Винклер и Беате Содијан (Nunner-Winkler & Sodian, 1988). Од тада је привукао значајну пажњу како истраживача тако и тероретичара.

У чему се састоји феномен срећног преступника? Типична прича описује дете како долази на дечје игралиште желећи да се попне на љуљашку, па, пошто је љуљашка била заузета, одгурне друго дете са ње и почне да се љуља. Слично томе, и друге приче описују дете како долази до неке добити кроз крађу, лагање итд. Од испитаника којима се таква прича прочита тражи се да кажу како се осећа то дете које је починило преступ. Супротно предвиђању одраслих (Zelko *et al.*, 1986), предшколска деца моралном преступнику приписују позитивна осећања, која најчешће образлажу позивањем на добити до којих је преступник кроз преступ дошао; тек осмогодишња деца, и то не увек у натполовичној већини, преступнику приписују и негативна осећања, наводећи притом морална образложења (Arsenio & Kramer, 1992). Међутим, феномен срећног преступника не ишчезава ни код адолесцената, а утврђен је не само у суђењу него и у понашању (Arsenio *et al.*, 2006).

Истраживачи су и сами били изненађени оваквим налазом, па су указивали на неколико социоморалних теорија у које се тај налаз тешко може интегрисати, као што су Хофманова теорија развоја емпатије (Hoffman, 2000), Туријелова теорија (Turiel, 1983), теорија формирања савести (Kochanska *et al.*, 1996) или теорија моралног интернализма (Minnameier, 2010). Феномен срећног преступника значи, да појаснимо, да деца у предшколским годинама не повезују своја морална схватања (јер знају да је почињен преступ) са моралним емоцијама; то повезивање почиње да се догађа тек са осам година или још касније. Стога су неки од истраживача настојали да „поправе ствар“ и обезбеде налазе који исправљају закључак Нунер-Винклерове и Содијанове о постојању узрасно повезане „моралне атрибуционе промене“, која се састоји у томе да млађа деца узимају у обзир само то да је преступник дошао до оног што је желео, док старија деца показују у основи моралну оријентацију. Тако су Арсенио и Крамерова (Arsenio & Kramer, 1992), питајући децу и о осећањима жртве а не само преступника, дошли до закључка да се ради о тананијој развојној промени која се састоји у томе да се моралне емоције координишу у шире схватање престапа (најпре су емоције преступника и жртве одвојене а потом се интегришу у једну концепцију престапа). На другој страни, Минамајер (Minnameier, 2010) интерпретирао је ФСП не као показатељ помањкања у моралној мотивацији (коју је као чинилац предложила управо Nuner-Vinklerova, 2007) него као вид моралног резоновања који одговара Колберговом другом ступњу.

Ни други истраживачи нису се мирили са основним налазом Нунер-Винклерове и Содијанове (Nunner-Winkler & Sodian, 1988), настојећи да покажу како низ чинилаца ограничава општост „моралне атрибуционе промене“. Моника Келер са сарадницима (Keller *et al.*, 2003) успела је да покаже да ће деца-испитаници приписивати значајно више позитивних емоција хипотетичком преступнику него самима себи када су наводни преступници она сама. Показало се да је од великог значаја и извињење: када се преступник (наравно, у причи) извини, долази чак до губљења ефекта срећног преступника, тј. тада и најмлађа деца преступнику приписују негативна осећања (Smith *et al.*, 2010).

Прва студија

Циљ који је постављен за прву студију састојао се у провери могућег утицаја страха од санкција (провереног на друкчији начин него до сада) и врсте престапа на дечје атрибуције емоција моралном преступнику. Важно је имати на уму да не само први истраживачи који су забележили феномен срећног преступника, него ни сви потоњи нису налазили начина да све ове чиниоце уклопе у неку обухватну теорију. Треба, додуше, признати и то да засад и нема општије теорије која би непосредно обухватала феномене приписивања емоција. Уместо тога, истраживачи су се позивали на различите већ постојеће теорије, које покривају суседне области, за формулисање својих хипотеза. Управо тако се поступило и у овом истраживању. Наиме, у постављању полазних претпоставки ослонац су чинили како одређени емпиријске налази тако и одређене теорије.

Емпиријски налаз на који се мисли забележен је у једном домаћем истраживању (Мигић, 1988). Истражујући особености моралног суђења родитеља о поступцима властите деце (описаних у причама) Мирић је нашао да се значајно оштрије кажњавају дечји престоупи према одраслима – родитељима и непознатим старијим особама – него према вршњацима. Стога смо претпоставили да ће, услед могућег страха од санкција, ефекат срећног преступника бити значајно мањи у приписивању емоција за престоупе према одраслима него за престоупе према другој деци. Страх од санкција помињале су Нунер-Винклерова и Содијанова (Nunner-Winkler & Sodian, 1988), али у свом истраживању нису нашле ни најмању емпиријску основу која би подржала такву могућност.

Неки истраживачи су ипак покушали да емпиријским путем потврде улогу страха од санкција. Сви истраживачи користили су искључиво приче са описом престапа према вршњацима, а већина је, уз то, намерно ишла на описе неоткривених моралних престапа. Двоје истраживача (Murgatroyd & Robinson, 1993, 1997, према: Arsenio *et al.*, 2006) такође су описивали престоупе према вршњацима, као и сви други, али су у причама ти престоупи били откривени од стране одраслог (описивани су

преступи који се догађају у присуству одраслог). Под таквим условима деца од 4 и 5 година сматрала су да се преступник из приче осећа тужно, а деца од 7 до 10 година да се осећа уплашено (дакле, приписују негативне емоције). У нашем раду страх од санкција није провераван на овај начин, него су поред прича где је преступ погађао друго дете (вршњака) задаване и приче где је жртва преступа био управо одрасли. Сматрало се да ће на тај начин ефекат страха од санкција бити још јачи и, према томе, лакше регистрован.

Постоје и теорије које би предвиђале да је страх од санкција делотворан чинилац у процесу приписивања емоција преступнику. Колбергова теорија развоја моралног мишљења (Colby & Kohlberg, 1987) могла би да пружи макар посредну основу за претпоставку да ће преступ према одраслом изазвати јачи страх од казне него (неоткривени) преступ према другом детету. Наиме, први ступањ у развоју моралног мишљења састоји се у оријентацији на ауторитет и његову санкцију као основ моралности деце све до негде око десете године старости. Наравно, ова теоријска основа је само посредна, што ће рећи да нема непосредне теоријске извесности за приписивање емоција као што је има за морални суд. Међутим, поставка о стадијумима као целовитим структурама, до које држе сви когнитивно-развијни теоретичари, служи нам као међукарика у дедукцији наше претпоставке. Поврх тога, узимамо у обзир и то да приписивање емоција моралном преступнику не спада у други домен социјалног сазнања (Turiel, 1983), него управо у морални, тако да се може рећи како исти ступњеви покривају све различите начине исказивања моралних одговора, укључујући и овај којим се бавимо у нашем истраживању.

Већ је поменуто да је Минамајер интерпретирао ФСП као израз моралног резоновања својствен другом ступњу по Колберговој скали ступњева. Међутим, оваква интерпретација се мора одбацити, и то из два разлога. Прво, Колбергов други ступањ узрасно се појављује доста касније од оних година на којима је регистрован ФСП. Друго, да би се заиста потврдио други ступањ у вези са ФСП, неопходно би било спровести емпиријско истраживање, што ни Минамајер ни било ко други, колико знамо, није учинио.

Друго што се желело проверити у овом истраживању јесте могући утицај врсте преступа на приписивање емоција преступнику. Као што је већ поменуто, у овом погледу истраживања до сада нису дала једнозначне резултате. Ипак, већ поменуто истраживање Мирића (1988) показало је да се најоштрије кажњавају дечје крађе, док се наношење телесних повреда блаже кажњава. Те две врсте преступа укључене су у истраживање да би се проверило да ли је нека разлика у приписивању емоција преступнику повезана са њима.

Метод

Узорак. У првој студији истраживањем је обухваћено 60 деце са три узраста и са једнаким бројем дечака и девојчица на сваком узрасту. Испитано је по 20 деце узраста од пет ($M=5,54$; $SD=0,22$) седам ($M=7,75$; $SD=0,30$) и девет година ($M=9,77$; $SD=0,27$). Петогодишњаци су похађали вртић а седмогодишњаци и деветогодишњаци основну школу у Београду (Миријево).

Материјал и поступак. Испитаницима су задаване приче које описују моралне преступе лика који је истог пола и узраста као и испитивано дете. Коришћено је шест различитих конкретних сижеа, а сваки сиже има верзију саобразну узрасту жртве (вршњак, родитељ истог пола као и дете-испитаник и непознати одрасли). То ће рећи да укупно има 18 прича (6 сценарија по 3 типа/узраста жртве). Навешћемо нешто детаљнији приказ сижеа у причама.

- А. Опис крађе фломастера (1. од родитеља, 2. од непознатог одраслог, 3. од вршњака);
- Б. Опис крађе новца (1. од родитеља, 2. од непознатог одраслог, 3. од вршњака);
- В. Опис крађе колача (1. од родитеља, 2. од непознатог одраслог, 3. од вршњака);
- Г. Опис повређивања грудвом снега (1. родитеља, 2. непознатог одраслог, 3. вршњака);
- Д. Опис повређивања лоптом (1. родитеља, 2. непознатог одраслог, 3. вршњака);
- Ђ. Опис повређивања ногом (1. родитеља, 2. непознатог одраслог, 3. вршњака).

Свако дете слушало је само 6 прича, односно три приче о крађи као врсти преступа (на пример А1, Б2 и Ц3) и три приче о телесном повређивању (на пример Г2, Д3 и Ђ1). Јасно је да свако дете у тих шест прича добија описе двеју врста преступа и сва три типа/узраста жртве. Редослед читања прича је контрабалансиран с обзиром на тип преступа и на то ко је жртва. Приче су биле илустроване (Pixton програм за прављење цртежа), свака са по три цртежа који су били приказивани на монитору дијагонале екрана 15,6. По прочитаној причи испитивач је од детета тражио да је понови, односно преприча, а деца која то нису била у стању да учине или су испуштала главне податке, поново су слушала причу са гледањем цртежа. Ако ни после тога нису била у стању да понове причу, испитивач је обустављао испитивање, уз одговарајуће пропратно образложење детету. Само два детета нису успела да понове свако по једну причу ни после другог читања (0,6%). Деца која су препричавањем показала да су разумела причу добијала су питање: Шта мислиш, како се (име лика у причи) осећа? Одговор је забележен као

квалитативан (добро, лоше или мешано, односно неутрално), а затим је детету показана скала процене чијих је пет степени било описано као „много лоше – помало лоше – ни добро ни лоше – помало добро – много добро“. Квантитативан одговор је добијен помоћу ове скале, с тим што је детету показиван само онај део скале који је квалитативно одговарао његовом претходно датом одговору. На крају је од детета затражено да образложи свој одговор, тј. да одговори на питање: Зашто се (име лика у причи) тако осећа? Одговори детета су после кодирани у одговарајуће категорије.

Резултати

Ако посматрамо само квалитативне одговоре испитиване деце, можемо рећи да су она у већини преступнику приписивала негативне емоције: од свих могућих атрибуција 58,6% је негативних, 27,8% је позитивних, а 13,6% је мешаних емоција (односно неутралних). Квантитативни одговори показују исто: на скали процене од -2 до $+2$ добијена је аритметичка средина од $-0,45$ ($СД=1,41$). Корелација између квалитативних и квантитативних одговора износи $0,975$ (није 1 јер се неколико деце предомислило при прелазу на друкчији начин исказивања одговора). Просечне одговоре по узрасту дајемо у Табели 1.

Табела 1: Просеци квантитативних атрибуција по узрасту испитаника

Узраст	Атрибуција емоција		F, p
	M	СД	
5 година	-0,46	1,33	F(2)=4,325 p<,05
7 година	-0,27	1,51	
9 година	-0,64	1,38	

Анализа варијансе (униваријантна, са пет непоновљених фактора: пол, узраст, редослед, тип престапа и тип/узраст жртве) показала је значајан ефекат узраста [$F(2)=4,325$, $p<,05$]. Накнадни тестови, међутим, открили су значајну разлику само између седмогодишњака и деветогодишњака, док остале разлике нису значајне. Иако и овакав распоред просечних скорова по узрасту заслужује пажњу, далеко је важније следеће: за разлику од свих западних истраживања које смо имали прилике да погледамо, код наше деце није забележен ефекат срећног преступника ни на којем узрасту! Једнак резултат имамо и када се емоције приписују квалитативно и када се приписују квантификовано.

Хипотеза о утицају типа/узраста жртве није поткрепљена подацима истраживања. Када се оба одрасла (родитеља и непознатог) узимају заједно, разлике између аритметичких средина (за одрасле $M=-0,46$; за вршњаке $M=-0,43$) не достижу значајност: $F(2)=0,104$; $p=0,747$. Ова разлика такође није значајна ни на којем узрасту појединачно, а ни сваки одрасли понаособ (родитељ и непознати) не доводи до статистички значајне разлике у приписивању негативних емоција.

Друго што је проверавано овим истраживањем био је могући ефекат типа преступа. Тај ефекат се показао као значајан јер испитаници више негативних емоција приписују за телесно повређивање него за крађу: $F(1)=39,567$, $p<.001$. Разлика је статистички значајна на нивоу укупног узорка, такође и код седмогодишњака и деветогодишњака, али није код петогодишњака. Овај налаз није у складу са нашим очекивањем, утемељеним на разлици у оштрини родитељске казне за крађу и телесно повређивање које је нађено у истраживању спроведеном у Београду 1983. године (Мигић, 1988). Ипак, постоји могућност да се током протеклих 30 година изменила политика родитељског кажњавања деце, поготово ако имамо у виду колико се у протеклих десетак година јавно говори о школском насиљу и агресиви међу децом. На другој страни, вероватно је да неку улогу игра и друштвени статус крађе, који је у међувремену знатно промењен.

Од испитаника је тражено и да понуде објашњења за емоције приписане преступницима из прича. Та објашњења поделили смо у две основне категорије, као што је чињено у већини истраживања феномена срећног преступника. Прву категорију чинила су ситуационо-инструментална објашњења, која су садржала указивање на добит коју је преступник постигао (зато што је узео фломастере, зато што је хтео да га шутне) или на нека својства ситуације (укупно 48,6 %). Другу категорију чинила су морална објашњења: указивање на прекршено правило (не смемо да крадемо, није требало то да уради), на санкције које следе (рећи ће га тати, зато што ће га мама после казнити), на последице по жртву (зато што то много боли другог дечака, а да се тако њој десило?), на кајање (зато што се каје) (укупно 47,2 %). Наравно, трећу категорију чинила су остала објашњења: када испитаник не зна одговор или нуди бесмислено објашњење (укупно је било 4,2% таквих објашњења). Распоред ових типова објашњења према квалитету приписаних емоција дајемо у Табели 2.

Табела 2: Типови објашњења према приписаним емоцијама (укупан узорак)

Емоције	ОБЈАШЊЕЊА			χ^2, p
	не зна/бесмислен одговор	ситуационо -инструментална	морална	
позитивне	5%	84%	11%	$\chi^2(2)=81,721$ $p < ,001$
негативне	2,4%	34,1%	63,5%	
неутралне	10,2%	38,8%	51%	

Као што видимо, позитивне емоције се објашњавају у 84% случајева ситуационо-инструментално, док се за негативне емоције у 63,5% случајева дају морална објашњења; ова разлика је статистички значајна: $\chi^2(2)=81,721$; $p < ,001$ и сасвим је у складу са другим истраживањима ФСП (Arsenio *et al.*, 2006).

Дечаци су на квантитативној скали приписивали више негативних емоција него девојчице (Мм=-0,57; Мж=-0,34), али та разлика није статистички значајна: $t(358)=-1,944$; $p=0,136$. Када се гледају квалитативни одговори (Табела 3), разлике јесу значајне [$\chi^2(2)=13,845$; $p < .001$]. Девојчице приписују више позитивних емоција (61%) него дечаци (39%); такође, дечаци (71,4%) више него девојчице (28,6%) наводе да се преступник осећа неутрално или да има мешана осећања.

Табела 3: Разлике између дечака и девојчица у атрибуцији емоција

Пол	атрибуција емоција			χ^2, p
	позитивне	неутралне	негативне	
мушки	39%	71,4%	50,2%	$\chi^2(2)=13,845$ $p < ,001$
женски	61%	28,6%	49,8%	

Најзад, треба рећи и да се редослед читања прича показао као значајан чинилац [$\chi^2(10)=45,650$; $p < ,001$]. Испоставило се, наиме, да се више негативних емоција приписује преступнику ако се као прва чита прича која описује преступ према одраслом, него ако најпре иде прича са преступом према детету.

Друга студија

Као што смо видели, наша главна претпоставка о улози страха од санкција, коју смо хтели да проверимо помоћу прича са преступима према одраслом, није се потврдила. Заправо, постоје подаци који тек делимично и посредно указују да ту претпоставку не треба олако одбацити. Наиме, неколико деце навело је образложења за приписане негативне емоције која садрже указивање на могуће санкције од стране одраслог. Други налаз који на то указује јесте последњи који смо навели: када се најпре чита прича са описом преступа према одраслом, чешће се приписују негативне емоције. Међутим, уношење прича са преступом према одраслом донело је извесну сумњу у основне налазе који показују да ни на којем узрасту испитаника у нашем узорку није забележен феномен срећног преступника, јер је могуће да су те приче смањиле ФСП на свим причама. Пошто је овај налаз у великом нескладу са било којим налазом досадашњих истраживања које смо имали прилике да прегледамо, било је неопходно да спроведемо основно нормативно истраживање са описима само преступа према вршњацима. Тек тада бисмо добили праву основу за поређење наших налаза са иностраним.

Узорак. У другој студији испитан је нови узорак од 30 деце, по 10 са приближно истих узраста као и у првој студији. Испитано је по 5 дечака и 5 девојчица старости од 5 година ($M=4,91$; $SD=0,32$), 7 година ($M=7,94$; $SD=0,22$) и 9 година ($M=9,68$; $SD=0,21$). Деца потичу из исте градске средине као и деца из прве студије.

Материјал и поступак. Овим испитаницима задавано је такође по 6 прича, али само оне које описују преступе према вршњацима. Коришћене су исте приче као и у првој студији (из сваког сижеа по једна). Начин задавања прича, провера разумевања и постављање питања били су такође исти.

Резултати

У другој студији изостављен је само један одговор једног детета због неразумевања приче. Феномен срећног преступника није потврђен ни у другој студији, једнако у квалитативним и квантитативним одговорима. Што се тиче квалитативних одговора и укупног узорка, испитаници су приписали 55% негативних, 32,8% позитивних и 11,7% мешаних емоција (односно неутралних). Просечни квантитативни одговори по узрастима приказани су у Табели 4.

Табела 4: Просеци квантитативних атрибуција емоција
(Студија 2)

Узраст	Атрибуција емоција		F, p
	M	СД	
5 година	-0,37	1,46	F(2,176)=2,233 p=,110
7 година	-0,58	1,33	
9 година	-0,05	1,38	

Аритметичка средина за цео узорак (заједно за сва три узраста) износи $-0,33$. У другој студији анализа варијансе није показала значајан ефекат узраста: $F(2,176)=2,233$; $p=,110$. Ипак, једна узрасна разлика накнадним тестом достиже значајност: разликују се седмогодишњаци и деветогодишњаци ($p<,05$) слично као што је било у првој студији.

Упоредили смо резултате из прве и друге студије. Иако деца из прве студије приписују просечно негативније емоције ($M=-0,45$) него деца из друге ($M=-0,33$), та разлика није статистички значајна: $t(537)=0,934$; $p=,351$. Међутим, постоји једна разлика између два узорка испитаника: деветогодишњаци из прве студије приписују негативније емоције ($M=-0,64$) него њихови вршњаци ($M=-0,05$) из друге студије [$t(178)=2,706$; $p<,01$].

Објашњења која су деца давала у другој студији класификована су на исти начин као и објашњења добијена у првој студији. Њихове проценте дајемо у Табели 5.

Табела 5: Типови објашњења по приписаним емоцијама
(Студија 2)

Емоције	Атрибуција емоција			χ^2, p
	не зна/ бесмислен одговор	ситуационо инструментална	морална	
позитивне	–	84,7%	15,3%	$\chi^2(2)=40,458$ $p<,001$
негативне	–	37,4%	62,6%	
неутралне	–	23,8%	76,2%	

И у другој студији забележен је ефекат типа преступа [$t(177)=2,921$; $p<,01$], пошто се за телесно повређивање ($M=-0,63$) додељују негативније емоције него за крађу ($M=-0,03$). Такође је забележен и ефекат пола на нивоу целог узорка – дечаци приписују негативније емоције ($M=-0,63$)

него девојчице ($M=-0,04$): [$t(177)=2,845$; $p<,001$]. Најзад, утврђен је и ефекат редоследа читања прича: [$F(5,179)=2,907$; $p<,05$]. Накнадни тестови су открили да је главни „кривац“ редослед који почиње причом о крађи колача, пошто се тај редослед значајно разликује од свих осталих (осим једног), док међу тим осталим редоследима нема значајне разлике. Просечна вредност за причу о крађи колача, прву у петом редоследу, износи $M=-1,07$. Морамо признати да смо очекивали супротно – да се за крађу колача приписују позитивније, односно мање негативне емоције него што се испоставило.

Дискусија

Две емпиријске студије које смо спровели о феномену срећног преступника дале су углавном неочекиване резултате. Подаци до којих смо дошли нису поткрепили претпоставку о страху од санкција као чиниоцу који ублажава ФСП, а јесу поткрепили претпоставку о утицају врсте преступа – само што су показали супротно очекиваном, да телесно повређивање изазива приписивање више негативних емоција него крађа. Ипак, најнеочекиванији налаз до кога смо дошли, а који је потврђен у обе студије, јесте да на узрастима од 5, 7 и 9 година нема феномена срећног преступника као својства већине. Ни у једном иностраном истраживању које смо прегледали, а које је користило описе неоткривених преступа према вршњацима као основни (нормативни) методолошки образац за атрибуције емоција – нисмо нашли ни приближно сличне резултате.

Бројни истраживачи су у налазима Нунер-Винклерове и Содијанове (Nunner-Winkler & Sodian, 1988) видели непријатну слику о деци предшколског узраста, па и старијој, како преступника сматрају радосним јер се усредсређују само на оно што је постигао, а сасвим изостављају моралност преступа. Упркос настојањима да се измени таква слика новим подацима, морало се признати да ФСП не ишчезава ни код адолесцената, па чак ни код одраслих (Minnameier & Schmidt, 2013), а нађен је не само у суђењу него и у понашању (Arsenio *et al.*, 2006). Лако је разумети непријатност због ове особине деце предшколског узраста, пошто је то код њих већинско својство, иако из искуства знамо да се позитивна осећања јављају код појединаца на свим узрастима и у понашању а не само у суђењу.

Зашто наш узрасни узорак не показује ФСП? Иако је изостанак ФСП потврђен и у основном нормативном обрасцу коришћеном у другој студији, ипак не можемо још бити потпуно сигурни да је тај феномен код наше деце сасвим искључен. У овом истраживању нису испитивана деца млађа од пет година. Осим тога, коришћене су само две врсте преступа, са ограниченом варијацијом добитака до којих преступници долазе. Налази показују не само велики утицај врсте преступа, него чак и утицај онога што је предмет до кога се преступом долази. Најзад, контекст других прича такође се показује као значајан, а све то заједно

намеће потребу да се тек у већем броју истраживања, са далеко већим обухватом ових разноликих чинилаца, евентуално оповргне или потврди постојање ФСП на предшколском узрасту код нас.

Упркос овим оградама, немамо куд него да прихватимо да нисмо нашли ФСП у наше деце на испитиваним узрастима. То пак значи да ови налази доводе у питање општост оног нормативног развоја који се намеће из студије Нунер-Винклерове и Содијанове, као и што оспоравају Лоренцов закључак (Lourenco, 1997) да је реч о „робустном, генином или феномену првог реда“. Или и код нас постоји ФСП, само на nižем узрасту (тек будућа истраживања код нас треба да обухвате и децу млађу од 5 година), или га нема уопште. Било како било, толико одударење наших налаза од свих других који су забележени на Западу намеће нам друкчији угао гледања на све налазе, како наше тако и стране. Наиме, доминирајући теоријски оквир везан за ФСП чине теорије и модели когнитивно-развојног приступа, а сада се намеће као неопходно да се у теоријском сагледавању ФСП много већи значај прида срединским чиниоцима. Кад помињемо средину, онда у првом реду мислимо на културу, а у оквиру културе на васпитање (технике дисциплиновања, стилове васпитања и сл.).

На улогу техника дисциплиновања указивале су Џуди Дан и њене сараднице (Dunn *et al.*, 1995), само што до сада, колико знамо, нико није проверавао улогу васпитања, па ни дисциплинских техника, у феномену срећног преступника. У нашој средини таква истраживања нису вршена, тако да остаје да се убудуће провери повезаност између дисциплинских техника – или неких других аспеката васпитања – и ФСП. Шта год да се покаже као одговорно за изостанак ФСП, то би требало да буде различито за мушку и женску децу, пошто смо утврдили да се њихово приписивање емоција разликује: у обе студије дечаци приписују негативније емоције него девојчице. И овај налаз се разликује од свих других истраживања која смо прегледали.

Део одговора на изостанак ФСП у нашем узорку ваља потражити и у неким особеностима културе којој узорак припада. Ако су осећања најприближнија ономе што се назива душом, лако ћемо се присетити честих коментара на нечије преступе („огрешења“) попут „има ли он/она душу“, „где ће ти душа“ и сличних. Осим тога, „боље ти је изгубити главу, него своју огрешити душу“, упозорава мајка Јевросима сина Марка пред његов пут на Косово где ће казати на коме је царство. Можда код нас, како у култури тако и у васпитању, срж моралности није у когницији, чак ни у понашању, него у души.

Ако поставимо питање процеса путем којих настају узрасне промене у приписивању емоција преступнику, одударење наших основних налаза од досадашњих логично намеће да се одговори траже и изван оног круга идеја које типично циркулишу код аутора заокупљених феноменом срећног преступника. Иако су сазнања до којих се дошло добијена

са нивоа суђења а не стварног понашања, ипак је потребно у те процесе укључити не само оне које познаје когнитивна психологија, него и оне који учествују у формирању савести. Разумљиво је, свакако, да су налази до којих смо дошли превише оскудни да бисмо нешто одређеније могли рећи о тим процесима. Осим тога, сматрамо да су ти процеси различити у зависности од тога који васпитни стил или које дисциплинске технике се користе за децу. Ако се крупне разлике добијају са причама које описују неоткривене и откривене преступе, онда страх од санкција сигурно игра значајну улогу – али не код све деце. Емпатијски процес (Hoffman, 2000) такође би морао да се укључи у разумевање узрасних промена.

Морамо напоменути да све што смо рекли не пориче улогу оних процеса који се наводе у вези са ФСП а припадају когнитивно-развојној перспективи. Прво, ни ми нисмо нашли потпуни изостанак ФСП: нашли смо га само код мањине на сваком испитиваном узрасту. То би сугерисало да развојни ток ипак иде у правцу интеграције информација о преступнику и његовој жртви (као што је говорио Арсенио), утолико пре јер смо и ми добили да се приписивање емоција и образложења не подударају сасвим (Табеле 2 и 5). Међутим, тада се поставља питање да ли је код нас модел интеграције исти као и тамо или је друкчији. Изостанак ФСП и непотпун склад између атрибуција и објашњења код нас указује на убрзаније узрасне промене, односно на васпитање које више форсира акомодативне него асимилационе процесе (у пијажеовском смислу речи). Може бити да наши испитаници више приписују емоције у складу са тим како би преступник *требало* да се осећа него у складу са тим како се осећа. Келерова и сарадници (Keller *et al.*, 2003) нашли су да деца приписују мање позитивних осећања преступнику када се питају о томе шта он треба да осећа него када се питају шта заиста осећа.

У прилог томе иде и налаз из друге студије у којој је прва прича петог редоследа, о крађи колача, добила, укупно за сва три узраста, најнижу просечну атрибуцију од $-1,07$, нижу како од других крађа тако и од прича са повређивањем. Ако знамо колико су колачи, и слаткиши уопште, за децу пожељни циљеви, необично висока негативна просечна атрибуција као да говори о реакцији подешеној према (претпостављеном) гледању одраслог (тј. онако како треба) а не према свом (како јесте).

Иако хипотеза о улози страха од санкција није потврђена, сматрамо да се неуспех пре може приписати неодговарајућој операционализацији тестирања хипотезе него самој хипотези. На то указују други налази из нашег истраживања. Поменимо најпре да један проценат деце изричито у објашњењима помиње могуће санкције. Затим, нашли смо разлику између просечних атрибуција емоција у првој студији ($M=-0,45$) и другој, у којој није било помињања одраслих ($M=-0,33$). Ова разлика није статистички значајна, али је ипак треба узети у обзир као индикацију. Изгледа да помињање одраслог у причи чини контекст који одређује и

приписивање емоција у оним причама у којима нема одраслих. За будућа истраживања остаје да провере повезаност страха од санкција и дисциплинских техника (односно стилова васпитања), јер би тек у склопу одређених начина васпитања страх од санкција био истакнут (или мање истакнут) чинилац. Општије речено, за будућа истраживања остаје да се усредсреде на откривање васпитних образаца који доводе до ранијег или каснијег нестајања ФСП. Нова истраживања могла би да донесу неку чвршћу основу са које бисмо нешто одређеније говорили о васпитним импликацијама налаза овог истраживања.

Коришћена литература

- Arsenio, W. (1988). Children's Conceptions of the Situational Affective Consequences of Socio-moral Events. *Child Development*, Vol. 59, 1611–1622. DOI: 10.1111/1467-8624.ep8591133
- Arsenio, W. F. & Kramer, R. (1992). Victimiziers and their Victims: Children's Conceptions of the Mixed Emotional Consequences of Moral Transgressions. *Child Development*, Vol. 63, 915–927. DOI: 10.1111/1467-8624.ep9301120162
- Arsenio, W. F., Gold, J. & Adams, E. (2006). Children's Conceptions and Displays of Moral Emotions. In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.): *Handbook of Moral Development* (pp. 581–610). London: Lawrence Erlbaum.
- Barden, R. C., Zelko, F. A., Duncan, S. W. & Masters, J. C. (1980). Children's Consensual Knowledge about the Experiential Determinants of Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 39, 968–976. DOI: 10.1037/0022-3514.39.5.968
- Colby, A. & Kohlberg, L. (1987). *The Measurement of Moral Judgment. Vol I. Theoretical Foundation and Research Validation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunn, J. Brown, J. R. & Maguire, M. (1995). The Development of Children's Moral Sensibility: Individual Differences and Emotional Understanding. *Developmental Psychology*, Vol. 31, 649–659. DOI: 10.1037/0012-1649.31.4.649
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and Moral Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keller, M., Lourenco, O., Malti, T. & Saalbach, H. (2003). The Multifaced Phenomenon of 'Happy Victimiziers': A Cross-cultural Comparison of Moral Emotions. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 21, 1–18.
- Kochanska, G., Padavich, D. & Koenig, A. (1996). Children's Narratives about Hypothetical Moral Dilemmas and Objective Measures of their Conscience: Mutual Relations and Socialization Antecedents. *Child Development*, Vol. 67, 1420–1436. DOI: 10.1111/1467-8624.ep9704041013
- Lourenco, O. (1997). Children's Attributions of Moral Emotions to Victimiziers: Some Data, Doubts, and Suggestions. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 15, 425–438.
- Minnameier, G. (2010). The Problem of Moral Motivation and the Happy Victimizer Phenomenon: Killing two Birds with one Stone. In B. Latzko & T. Malti (Eds.), *Children's Moral Emotions and Moral Cognition. Developmental and Educational Perspectives* (pp. 55–75). San Francisco: Josey-Bass. DOI: 10.1002/cd.275
- Mirić, J. (1988). Roditeljsko nagrađivanje i kažnjavanje dece kao moralno suđenje. *Psihologija*, Vol. XXI, Br. 1–2, 51–63.
- Nunner-Winkler, G. (2007). Development of Moral Motivation from Childhood to Early Adulthood. *Journal of Moral Education*, Vol. 36, 399–414. DOI: 10.1080/03957240701687970

- Nunner-Winkler, G. & Sodian, B. (1988). Children's Understanding of Moral Emotions. *Child Development*, Vol. 59, 1323–1338. DOI: 10.1111/1467-8624.ep8589378
- Smith, C. E., Chen, D. & Harris, P. L. (2010). When the Happy Victimizer says Sorry: Children's Understanding of Apology and Emotion. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 28, 727–746. DOI: 10.1348/026151009X475343
- Turiel, E. (1983). *The Development of Social Knowledge. Morality and Convention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zan-Waxler, C. & Kochanska, G. (1990). The Origin of Guilt. In R. Thompson (Ed.), *Socioemotional Development*, Nebraska Symposium of Motivation, Vol. 36, (pp. 183–258). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Zelko, F. A., Duncan, S. W., Barden, R. C., Garber, J. & Masters, J. C. (1986). Adults' Expectancies about Children's Emotional Responsiveness: Implications for the Development of Implicit Theories of Affect. *Developmental Psychology*, Vol. 22, 109–114. DOI: 10.1037/0012-1649.22.1.109

Примљено 04.10.2013; прихваћено за штампу 03.12.2013.

Ana Jevtić and Jovan Mirić

THE HAPPY VICTIMIZER PHENOMENON: NOT FOUND HERE

Abstract

Children's attribution of emotions to a moral transgressor is an important research topic in the psychology of moral and emotional development. This is especially because of the so-called Happy Victimizer Phenomenon (HVP) where younger children attribute positive emotions to a moral transgressor described in a story. In the two studies that we have conducted (children aged 5, 7 and 9, 20 of each age; 10 of each age in the second study) we have tested the possible influence of the fear of sanctions and the type of transgression (stealing and inflicting body injuries) on the attribution of emotions. Children were presented with stories that described transgressions and they were asked to answer how the transgressor felt. The fear of sanctions did not make a significant difference in attribution but the type of transgression did – more negative emotions were attributed for inflicting body injuries than for stealing. Positive emotions were explained with situational-instrumental explanations in 84% of cases while negative emotions were explained with moral explanations in 63,5%. Girls attributed more positive emotions (61%) than boys (39%). However, our main finding was that, for the aforementioned age groups, we did not find the HVP effect although it has regularly been registered in foreign studies. This finding denies the generalizability of the phenomenon and points to the significance of disciplining styles and, even more so, culture for children's attribution of emotions to moral transgressors.

Key words: type of transgression, attribution of emotions, fear of sanctions, disciplining styles, culture.

Анна Евтич и Йован Мирич
ФЕНОМЕН СЧАСТЛИВОГО ПРЕСТУПНИКА:
У НАС ОТСУТСТВУЕТ

Резюме

Детские атрибуции эмоций нравственному преступнику представляют важный предмет изучения в психологии нравственного и эмоционального развития, особенно вследствие наличия так наз. феномена счастливого преступника, ФСП, обозначающего детское приписывание положительных эмоций преступнику, описанному в рассказах. В двух проведенных нами исследованиях (по 20 детей в первом и по 10 детей в возрасте 5, 7 и 9 лет в другом исследовании) мы проверяли возможное влияние страха от наказания и вида преступления (кража и телесное повреждение) на атрибуцию эмоций. Детям задавали рассказы с описаниями преступлений, а потом требовалось, чтобы они говорили о чувствах преступников. Страх от наказаний не выступает как фактор, определяющий значительное различие в атрибуциях, тогда как вид преступления является таким фактором – более отрицательные эмоции приписываются телесному повреждению, чем краже. Положительные эмоции в 84% случаях объясняются с ситуационно-инструментальной точки зрения, в то время как отрицательные эмоции в 63,5% случаях объясняются с точки зрения нравственности. Девочками приписывается больше положительных эмоций (61%) чем мальчиками (39%). Однако, наиболее важным выводом нашего исследования является констатация отсутствия ФСП у нас в охваченных исследованием возрастных категориях, хотя он регулярно присутствует в исследованиях, проведенных за границей. Этот вывод ставит под вопрос универсальность данного феномена и указывает на значение воспитания и культуры в детских атрибуциях эмоций нравственному преступнику.

Ключевые слова: вид преступления, атрибуция эмоций, страх от наказания, воспитание, культура.